

LAİKLİK VE TÜRK KADINI ÜZERİNE

Hale OKÇAY (x)

Son yıllarda toplumumuzda laiklik üzerine yapılan tartışmaların çokluğu dikkati çekmektedir. Ancak, bu tartışmaların içeriklerinin çoğunlukla siyasi ya da popüler nitelikte oldukları gözlenmektedir. Bu makalenin amacı, laiklik kavramının gelişimi, toplumumuzdaki yeri ve kadınlarımız açısından genel bir değerlendirme denemesi yapılmasına yöneliktir.

Laiklik Kavramı ve Gelişimi:

Laik sözcüğü Yunanca "Laikos-Laos" sözcüğünden türemiştir.(1) "Halka, kalabalığa ait" anlamında bir sıfattır. Bu genel anlamı dışında, "din adamı niteliğinde bulunmayan kişileri tanımlamak için" kullanılan genel bir sözcüktür. Günümüzde ise, sıkça kullanıldığı üzere, "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması" biçimindeki genel tanımlamanın yanı sıra, laiklik terimi, siyasal iktidarın dinsel iktidar ile olan ilişkileri açısından belirli bir siyasal yapıyı adlandırmak için kullanılmaktadır(2).

Öte yandan, laiklik kavramını (Laïcisme) sekülerizm (Secularism) kavramıyla aynı ve farklı anlamlarda kullanma durumu çeşitli yazarlarca gündeme gelmektedir(3).

Laiklik kavramının ortaya çıkışını hazırlayan toplumsal, ekonomik koşullar, feodal dönemin toprağa bağlı yapısının gelişen teknolojinin yarattığı yeni ekonomik ve toplumsal talepleri karşılayamaması sonucu çözülmesiyle başlamaktadır(4). İnsan emeğinin yaratıcılığı sayesinde, üretim tekniklerinin ilerlemesi işbölümünü gerekli kılmış, insana verilen değeri artırmıştır. Bunun yanı sıra bilimin ve teknolojinin gelişmesi, buluşların artması, Aydınlanma hareketi ve Akıl Çağı bireyin önemini ön plana çıkarmıştır.

Tüm bu değişimler, Hıristiyanlığın yani kilise düzeninin sorgulanmasını ortaya çıkarmaktadır. Reform hareketi, Luter'ci kiliselerin katılığına, böylece verimli bir siyasal düşünce oluşturamamasına karşın, katolikliği tek inanç dizgesi olmaktan

x) Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi.

çıkarmakla, dinsel konularda değişik inançlara olanak tanımakla, İncil'i konuşulan dile çevirip herkesçe anlaşılmasını sağlamakla, laikleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur.(5) Yeniçağ'a geçişte düşünce akımlarını kapsayan "tabii haklar" teorisi ve bu teorinin kişi özgürlükleri konusundaki etkinliği ise, laiklik kavramının düşünsel temeli olarak görülür. Nihayet 1789 Fransız Devrimi ve getirdiği "İnsan hakları" ile ilgili yasal değişimler, laiklik kavramının sistemleşmesinin siyasal ve yasal nedeni olarak kabul edilir.(6)

Günümüz Batı Avrupa toplumları uluslaşma sürecini yaşayarak, dinsel açıdan Hıristiyanlığın çeşitli mezhepleri içinde yerlerini almışlardır. Ve din-devlet ilişkileri laik anayasal sistem içinde düzenlenir. Bu ülkelerde "resmi din" anlayışı olmadığı gibi, dinsel görüşler tüm kamusal haklardan eşit olarak yararlanma olanağına da sahiptirler.(7)

İslam Dini ve Osmanlı Toplumunda Laiklik:

İslam dini 7.yüzyıl ortalarında, kurucusu Muhammed ve kutsal kitabı Kur-an önderliğinde yayılmış olan bir dindir. Kur-an'da esas itibariyle dört tip "ilişki" birbirlerinden soyutlanamayacak ve tecrit edilemeyecek tarzda ele alınmıştır. Bunlar: a) Bireyin üretim faaliyeti ile ilgili ilişkiler, b) Bireyin düşünsel, inançsal faaliyetleriyle ilgili ilişkiler, c) Birey-toplum (cemaat) ilişkileri, d) Birey tarih ilişkileridir.(8) Kuran ve hadis hükümleriyle Arap toplumunun tüm ekonomik, hukuksal, ailesel ilişkileri düzenlenip yönetilmektedir. Tüm bu hukuk sistemi Şer-i sistemi oluşmaktadır. İslamın siyasal iktidar biçimleri açısından temel ve değişmez ilkesi toplumsal ve siyasal düzenle ilgili tüm kuralları Tanrının saptadığı inancıdır. Tanrının kurulları da Kur'an'da yer almaktadır.(9)

Hıristiyanlıktan farklı bir biçimde işleyen din-devlet ilişkisinin varlığı, İslam'da geleneksel Batı anlamında bir laiklikten söz edilemeyeceğini(10) ortaya koyar. Aynı biçimde, İslamın sosyal bir gayeye yönelmesine karşılık, hıristiyanlığın ferde yönelmesi, hıristiyanlıkla vicdan ahlakının çeliştiği halde İslamiyette hukuk, ferdi ve sosyal münasebetlerin temelini teşkil etmesi, laikliğin hıristiyanlığın devlete el atmasını önleme hareketi olmasına karşılık, İslamiyetin başlangıcından itibaren dini bir devlet olarak gelişmesi ve Kur'an'da dünyayı düzenleyici ayetlerin büyük bir yekün tutması, Avrupai laikliğin İslamiyette mümkün olamamasının en önemli nedenleri olmaktadır.(11)

Osmanlı devleti de İslam dinini benimsemiş bir yapı içinde gelişmiştir. Hukuk düzeni, dinsel hukuk, yani, fıkıh hükümlerinden oluşan şer-i hukuktur. İktisadi düzen, fetih hakkı temeline dayanır. Ahlak açısından erdemın temeli Allah korkusudur. Dil, Arapça, Acemce, buradan giderek azınlık dili Osmanlıcadır. Eğitim medreselerdeki ile sınırlı kalmaktadır.(12) Medreselerdeki eğitim de, hukuk ve din konularında olup, devletin üst makamları için yöneticiler yetiştirmek içindir. Bunun dışında, reayanın eğitim alması düşünülmezdi.(13)

Osmanlılar, toprak kaybetmeye başlayınca bunun nedenlerini çeşitli yönlerde aramaya başladılar. Kapitulasyonlar da ekonomik açıdan oldukça önemli etkide bulunmuştur. İleriye dönük yaklaşım "baticılık", geriye dönük yaklaşım ise, "islamcılık" ana çizgileriyle belirlendi.(14) Birinci ve İkinci Meşrutiyet'ler "devletçi-seçkinci" cephenin eseridir. Buna karşılık, "gelenekçi-liberal" (islamcı) cephe, 31 Mart olayı ile ikinci Meşrutiyete baş kaldırmıştır.(15)

Daha sonra, Mustafa Kemal "devletçi-seçkinci" mirası devralarak, Cumhuriyet Türkiye'sine aktararak, egemenlik, dine ve geleneğe dayalı Osmanlı egemenliğinden halk egemenliğine dönüştürülecektir.

Mustafa Kemal için laiklik kavramı şu anlamı taşımaktadır:(16) Din artık, toplumsal, siyasal, ekonomik, eğitsel, sanatsal kurum ve kuralları belirleyici bir konumda olamaz, toplumlar bu alanları bilimsel verilerin yardımıyla demokratik süreç içinde varacakları, değişmeye de açık uzlaşmalar yoluyla çözümleme gereğine inanmaktadırlar. Herhangi bir dinin bu alanları düzenleyen değişmez, kutsallık niteliği taşıyan hükümleri çevresinde ilerleme de toplumsal uyuma, toplumsal birlik ve dayanışma, toplumsal barış da sağlanamaz....Dinsel inançların zorlamasıyla düzen kurmada direnmek, topluma uyum değil uyumsuzluk, dayanışma değil çözüme, barış değil kavga getirir.

Türk devriminde önemli adımlar şöyle sıralanabilir:(17)

a) Devletin laikleşmesi: (Amasya kararları, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile ulusun kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkesinin vurgulanması. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması ve "Egemenlik Ulusundur" ilkesinin kurtuluşun temeli yapılması. 1921 Anayasası. Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı. Halifelüğün

kaldırılması. 1924 Anayasası. 1927 Anayasa değişikliği. Laiklik ilkesinin Anayasaya girmesi.)

b) Hukukun Laikleşmesi: (Şeriye Vekaletinin kaldırılması. Mecelle'nin kaldırılması. Şeriye Mahkemelerinin kaldırılması. İsviçre ve İtalya'nın ilgili yasaları temel alınarak Türk Medeni Kanununun, Borçlar, İcra-ıflas, Ticaret, ve Ceza Kanunlarının kabulü. Kadın haklarına ilişkin yasal düzenlemeler.)

c) Eğitimin Laikleşmesi: (Medrese ve Mahalle Mekteplerinin kapatılması. Eğitimin birleştirilmesi. Üniversitelerin kurulması.)

d) Kültürün Laikleşmesi: (Türbe, tekke, ocak...ların kapatılması, şeyh, mürit, seyyit, mansıp, dede sanlarının kaldırılması. Yazı devrimi. Giysi devrimi ve örtünmenin kalkması, Soyadı Yasası, Tarih devrimi. Takvim ve ölçüler, resmi tatil ve bayramlarla ilgili düzenlemeler. Dil devrimi. Sanatın laikleşmesi. Uluslararası ilişkilerin laikleşmesi.)

Özetlenen bu genel çerçeve içinde, devlete dinsel nitelikler veren kurumlar ortadan kalkmıştır. 1924 yılında din ile ilgili her türlü yükümlülüğü üstlenmesi amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, laiklik ilkesinin tam bağımsızlık ilkesinin pekiştiricisi olarak görülmesi önemlidir. Yarım yüzyılı geçkin Cumhuriyet tarihimizde laiklik ilkesinin aldığı yol, yazının sınırlarını çok aşmaktadır. Laiklik kavramının kadın açısından nasıl bir anlam ifade ettiğini görmekte yarar vardır.

İslamiyet, Laiklik, Kadın:

Kadının İslamiyetten önceki durumunun İslama görelilik olarak daha bağımsız olduğu söylenebilir.(18) İslamiyetin kabulüyle, kadın , toplum ve aile içindeki konumunu giderek yitirmiştir. İslam dininin toplumun her kesimi, her birimi için düzenleyici ve denetleyici yapıya sahip olması, kadının da bu süreç içinde en fazla düzenlemeye ve denetlemeye uğramasını doğal duruma getirecektir.

İslam dininin kadında aradığı başlıca erdem, itaat (19) olmaktadır. Babaya, kocaya, giderek oğula ve tüm yaptırımlara itaat beklenmektedir. Bu itaatin belirlendiği yer ise, Kur-an ve hadis hükümleridir. Kur-an hükümleri ve hadisler, kadınların; evlenme, boşanma, miras/mülk edinme, cinsellik, aile içinde eş ve çocuklarına

karşı, kendi ana babasına karşı, onlardan beklenen tutumları açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Kur-an ve hadis hükümlerinin kadını yücelttiği düşüncesini savunan görüşlerin yanısıra (20), verilecek birkaç örnek kadınlara atfedilen konumları daha net gösterebilecektir.

Kur-an'daki (21) Nisa Suresi kadınlardan söz etmektedir. örneğin: 3.Ayet: ...beğendiğiniz, hoşunuza giden başka kadınlardan iki, üç veya dört kadın alın... 11.Ayet: Erkeğin hissesi, iki kızın hissesi kadırdır, kızlar ikiden fazla ise, mirasın üçte ikisi onlarındır... 34.Ayet: Erkekler kadınlardan üstündür. Çünkü Allah onları birçok şeylerle kadınlardan üstün etmiştir. Onlar kadınları malları ile geçindirirler. İyi kadınlar da itaatli olurlar...

Ayrıca; Bakara, Tur, Rahman, Vakıa, İnsan, Talâk... gibi surelerde kadınlarla ilişkiler, evlilik, boşanma ve cennette kadının durumu sıkça anılmaktadır. Nûr suresinde de inanan kadının neden ve nasıl örtünmesi gerektiği anlatılır (31.ayet).

Peygamberin sözleri olan Hadisler'de de (22) Kur-anı tamamlayıcı, destekleyici öğüt ve yaptırımlar kadınların konumlarını ve görevlerini belirlemektedir. Örneğin: "Kocasına boyun eğen, kocasının hizmetlerini gören, ve her an onun şehvetini gideren kadınlar iyi kadınlardır ve ancak bu kadınlardır ki cennete ulaşacaklardır."

"Kadınlar aklen ve dinen dün (eksik) yaratılmışlardır. Kadınlarınıza danışınız fakat onların söylediklerinin aksini yapınız, çünkü doğru olanı budur".

"Allah erkekleri kadınlardan üstün yarattı ve kadını erkeğin emrine verdi. Kadının emrine giren kimse şeytana itaat etmiş olur, amir mevkiinde olan kadın değil erkektir, erkek seyyid (efendi), kadın ise tâbidir, erkek tâbi değil metbudur."

"Bir kadınla dört şey için evlenilir: serveti, güzelliği, asaleti ve dindarlığı."...

İslamiyet evliliği ve cinselliği gerekli görür ve destekler. Ancak, kadının cinselliğini kontrol altına alabilmenin yolu da, mekansal tecrit ve kadının örtünmesidir.(23) Kadının örtünmesi de Kur-an'da yer almış, bakışların, özel yerlerin korunması, el ve ayaklar hariç kapalı giyim, peçe ile göğüsleri örtme(24) istenmiştir.

Kadının temel görevi, eşlik, anneliktir. Bir anne olarak müslüman kadının rolü, en önemli, en ciddi ve mücadelecı sorumluluk taşıdığı bir görevdir. Annelik rolü, yalnızca yeterli uyaran ve büyük tatmin duygusuyla ilgili değildir, aynı zamanda toplumdaki statü ve pozisyonuyla da ilgili olmaktadır. Kural olarak müslüman kadının en büyük görevi budur: gelecek kuşakların yetiştirilmesi (25). Kadın bu görevi ne kadar istenen biçimde yerine getirirse, bu dünyada ve öte dünyada yeri o kadar iyi olacaktır.

İslamiyeti benimseyen Osmanlı toplumunda, toplum düzenlemesinde şeriat kurallarının etkin olması, kadını ev ile sınırlayıcı önemli bir faktör olmaktadır. Özellikle yükselme devriyle birlikte görülen Harem (26) olgusu, saraylı/soylu kadını tümüyle dış dünyadan uzaklaştırıcı rol oynamıştır. Harem'de kadınlar bir kadın çevresi içinde çocuk yetiştirmek, nakış işlemek gibi uğraşlarla yaşamlarını sürdürmektedirler. Cariyeler de Harem içinde yer almaktadırlar. Sarayın dışında kalan kadın yine evine kapalı ancak, tarla/bahçe işleriyle ev çevresinde uğraşmaktadırlar. Padişahların kadınların giysilerini, sokağa çıkmalarını düzenleyen pekçok ferman (emirname) çıkardıkları ve bunlara uymayanları şiddetle cezalandırdıkları bilinmektedir.(27)

Osmanlı İmparatorluğunda kadının kurtuluşu hareketinin kalkış noktası Tanzimat döneminde yer alır. Avrupadan esinlenen bir dizi iç reform kadınlar için kimi değişimleri getirmektedir. Kadınların kapatılmasına ve çarşaf giyilmesine pek karşı olunmamakla birlikte, cinsler arası kesin ayırım, aile içinde kadının durumu, kadının kentlerde çalışma yaşamının bulunmayışı, ...bu dönemin ünlü yazarlarınca sıkça eleştirilmektedir.(28) Ancak, bu dönemde yayınlanan bir kadın gazetesinin izlediği amaç, Türk kadınının "iyi bir anne, iyi bir eş, iyi bir müslüman olmasına katkıda bulunmaktadır.(29)

Meşrutiyet dönemine İslami kanat Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünün nedenini İslami kurallara uyulmamasında arıyorlardı. Batı'dan gelecek her türlü yeniliğe karşı kadın ve ailenin korunmasını, İslami değerleri savunuculuğunu istemekteydiler.

Birinci Dünya Savaşı yılları, kadınların işçi ve memur olmalarına olanak sağlamıştır. kadınların çalışma yaşamına girişleri, çarşaf ve peçe kullanımında toplumsal koşulların zorlaması nedeniyle hoşgörüyü açsa da, giysi değişikliği Mustafa Kemal'in

giysi devrimini bekleyecektir. 1917'de çıkartılan Aile Nizamnamesi, ilk olarak çok eşliliği yasaklamıştır.(30) Öte yandan, kadınların eğitim olanaklarından yararlanması, büyük kentlerde açılan öğretmen okulları, kız liseleri, ve 1915'de açılan İnas Darülfünun'u ile olmuştur.(31)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde Mustafa Kemal'in, yeni yapının ekonomik, siyasal, hukuksal, vb. düzenlemelerinin yanı sıra, kadının, laik ve modern toplumda yerini almasını bilinçli bir şekilde istediği görülmektedir. Mustafa Kemal'in bu isteminin yanında, kadınların eski koşullarında kalmalarını isteyen dönemin önemli isimleri de bu isteklerinde diretmektedirler.(32)

Mustafa Kemal'in reformları, kadınların toplumdaki konuları açısından oldukça önemli olmaktadır. Bunlar: 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat kanununun çıkarılması sonucunda eğitim sisteminin laikleşmesi ve kadınlarla erkeklere eşit eğitim olanaklarının tanınması, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanununun kabulü sonucunda çok karılığın yasaklanması ve aile hukukunda kadın ve erkeğe eşit haklar tanınması, 1934 yılında kadınlara siyasal hakların tanınması ve genellikle kadınlara meslek edinme ve çalışma olanaklarının tanınmasıdır.(33)

Mustafa Kemal'in laik bir toplum yaratma çabaları, hiç kuşkusuz başarılı atılımlar olarak kabul edilmektedir. Kemalist reformların belki de en önemlisi olarak kabul edilecek olan laiklik anlayışı, Müslüman bir devlette ilk kez uygulanması (34) açısından özel bir önemi vardır. Mustafa Kemal, ulusun çağdaşlaşması için, kadının erkeğin yanında, onunla birlikte, her alanda etkin katılım göstermesini gerekli göstermektedir. Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, reformların her toplumsal kesimdeki kadına eşit biçimde yayıldığını söylemek, günümüzde bile tam anlamıyla olanaklı olmamaktadır. İslami kuralların özellikle geleneksel/kırsal yapıda, içselleştirilmiş bir biçimde yaşamdaki yerini koruması söz konusudur. Cinsiyetler arasındaki İslami kuralların eşitsizlik ilkesinin kolayca değişmediği gözlenmektedir.

Öğretimde, hukuk sisteminde laik kuralların topluma yerleşmesi, kadının toplum içindeki yerine olumlu katkılar yapmıştır. Çalışma yaşamında artan sayılarda yer alan kadın, erkeğe oranla, sorumluluğu yüksek olan yönetici kadrolarda daha az yer almakla birlikte, insiyatifini kullanma olanaklarına büyük ölçüde sahip

olmuştur. "İyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir ev kadını" yargısının hâlâ geçerli olmasına rağmen(35), kadının yaratıcılığını, özgürlüğünü sınırlayıcı, eve bağlayıcı dinsel unsurların, en azından hukuksal yaptırımlar karşısında (görelî olarak) çözümlenebilmesi, laik sistemin getirdiği önemli bir kazanç olmaktadır. Kadının biyolojik eksikliğini vurgulayan dinsel hükümlerin, kadında yaratacağı psikolojik baskı, kadercilik gibi olumsuzlukları ortadan kaldıran, dini, bir inanç sistemi olarak benimsemesine kaynaklık eden bir potansiyeldir laiklik.

REFERANS NOTLARI:

- 1) Laik sözcüğünün türetiliş biçimleri için Bkz. ÖZEK, Çetin, **Devlet ve Din**, Ada yay., s.13, ALTINDAL, Aytunç, **Laiklik**, Süreç yay., 1986, s.25-26, OZANKAYA, Özer, **Atatürk ve Laiklik**, S.B.F. yay., s.56 ve BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı yay., 1979, s.16-17 ve TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, **Din Sosyolojisi**, A.Ü.İl.F.yay., 1975, s.243-244.
- 2) ÖZEK, a.g.e., s.14.
- 3) Örneğin, Niyazi Berkes laiklik ve sekülerizm kavramlarını birbirine eş, benzer anlamlarda alırken, Aytunç Altındal bu iki kavramı, doğuş ve kullanılış itibariyle ayrı tanımlamalarla açıklamaktadır. Daha geniş bilgi için bakz: BERKES, a.g.e., s.18-19, BERKES, Niyazi, **Teokrazi ve Laiklik** Adam yay., 1984, s.24-25, ve ALTINDAL, a.g.e., s.14-29.
- 4) UYSAL, Birkan, "Siyasal Otorite-Laiklik, Katılma", **TODAİE Dergisi**, cilt: 14, sayı: 4, Aralık 1981, s.72.
- 5) OZANKAYA, a.g.e., s.55.
- 6) ÖZEK, Çetin, **Türkiye'de Laiklik**, A.Ü.H.F.yay., İst., 1962, s.8.
- 7) ÖZEK., **Devlet ve Din**, s.86.
- 8) ALTINDAL, a.g.e., s.31.
- 9) ÖZEK, a.g.e., s.648.
- 10) BERKES, **Teokrazi ve Laiklik**. s.25.
- 11) TANYOL, Cahit **Laiklik ve İrtica**, Altın Kitaplar, 1989, s.264.
- 12) OZANKAYA, a.g.e., s.91-94, ayrıca bu konuya ayrıntıları ile yerveren BERKES, N.Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.41-510, ve BERKES. N.Teokrazi ve Laiklik, s.15-19 ve BERKES. Niyazi, **İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm**, Bilgi yay., İst., 1975, s.209-213.
- 13) BERKES, Niyazi, **Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları**, Adam yay., İst., s.105-108.
- 14) KONGAR, Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İst, 1981, s.336.
- 15) a.g.e., s.338
- 16) OZANKAYA, a.g.e., s.140
- 17) a.g.e., s.162-164.
- 18) ARSEL, İlhan, **Kadın ve Şeriat**, İst., 1987, s.15-30 ve ABADAN-UNAT, Nermin, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", **Türk Toplumunda Kadın**, TSBD yay., 1982, s.7.

- 19) MERNISSI, Fatima, **Beyond The Veil: Male-Female Dynamics in a Modern Muslim Society**, John Wiley, New York, 1975, s.21.
- 20) Kur-an ve Hadis hükümlerinde kadın durumunun, erkekle eşit olduğu, kadının toplumdaki itibarının korunduğu görüşünü savunan çağdaş müslüman yazarların sayısı oldukça fazladır.
- 21) **Kur-an'ı Kerim Arapçası, Türkçe Okunuşu ve Anlamı**, Milliyet yay., 1982.
- 22) ARSEL, a.g.e., s.35 ve devamı.
- 23) ÜŞÜR, Serpil, "Radikal İslamcı İdeoloji ve Kadının Kimliği Sorunu", **11.Tez**, sayı.9, 1989/1, Alan yay., s.84-85 ve KOÇTÜRK, Tahire, "Kadın ve Vücudu", **Yapıt; Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, sayı.9, Mart'85, s.28-29.
- 24) LEVY, REUBEN, **The Social Structure Of Islam**, Cambridge Univ. Press, 1965, s.125
- 25) HANEEF, Suzanne, **What Everyone Should Know About Islam And Muslims**, Kari Publ., 1979, Chicago, s.148
- 26) AMEER, Ali, **The Spirit Of Islam**, Univ.Paperback,Methuen Co., London, 1965, s.251.
- 27) CAPORAL, Bernard, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, TİB yay., çev.E.Eyüboğlu, İst., 1982, s.51-61
- 28) Özellikle Ziya Gökalp gibi düşünürler, yazarlar, kadının İslami çerçeve içinden çıkarılmasına kaşıydılar. Bakz. CAPORAL, a.g.e., s.93-101
- 29) Abdülhamit döneminde yayınlanan bu kadın gazetesinin adı "Hanımlara Mahsus Gazete"dir. Örnekler için Bakz. CAPORAL a.g.e., s.67.
- 30) ABADAN-UNAT, a.g.e., s.11
- 31) BERKES, Türkiye'de Çağdraşlaşma, s.390-392.
- 32) TOPRAK, Binnaz, "Türk Kadını ve Din", **Türk Toplumunda Kadın**, TSBD yay., 1982, s.366
- 33) TOPRAK, a.g.e., s.367.
- 34) KILIÇARSLAN, Zeynep, **Niçin Kadınsız Çağdraşlaşma Değil?**, Süreç yay., 1986, s.35.
- 35) OKÇAY, Hale Alçık, "**Çalışmayan Evli Kadınlarda Yaşam Biçimi**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üni., Ed.Fak. Sosyoloji Böl.1985, s.131-138.